

S.16. hayət "Ədirnə" qəhrəmanı kimi Ənvər Bəyin adı o dövrdə yalnız Türkiyədə deyil, bütün Türk və İslam aləmində hörmətlə anılmış, onun adı bütün İslam və Qərbi dünyasına yayılmış, Qazan elində, Türkiyəstanda, xüsusilə də Azərbaycanda o, "Milli Qəhrəman" kimi tanınmış, şəninə məhənlər qoşulmuş, Hindistanda, Əfqanıstanda, Quzey Afrikada Ənvər Bəyin adını duymayan kimse qalmamış, qəzet, jurnal və təqvimlərdə çıxan şəkilləri böyük bir sayqı ilə divarlara asılmağa başlanmışdı.

Ənvər Bəyin 4 yanvar 1914-cü ildə üç rütbə birdən yüksəldilərək Paşa (General - A.M.) kimi Müdafiə Naziri təyin edilməsindən sonra Türkiyədə ordunun dəstəyi ilə "İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" siyasi məsuliyyəti üzərinə almış, məmləkət istiqrara qovuşmuş, bir sıra islahatlar keçirilmiş, Ənvər Paşa tərəfindən bütün ordu başçıları gəncəşdirilmiş, gənc zabitlər milli ruhda yetişdirilməyə başlanmışdı.

Çar Rusiyası belə ilk əvvəllər Ənvər Paşaya "Gələcəyin adamı

Azərbaycanın xilaskarı, Ulu Turan Şəhidi Vitse-Generalisimus Ənvər Paşa

Türküstan

www.turkustan.az

Aydın Mədətoğlu Qasımlı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Əsil adı İsmayıl Ənvər olan məşhur Vitse-generalisimus Ənvər Paşa 6 dekabr 1882-ci ildə (bəzi mənbələrdə 23 noyabr 1881-ci il - A.M.) İstanbulda anadan olmuşdur. Atası Əhməd bəy, anası Aysə xanımdır. Kiçik yaşında oxumağa yüksək həvəs göstərdiyindən 3 yaşında ibtidai məktəbə qeyd edilmiş, ardından Fateh İbtidai Məktəbində oxumuş, sonra hərbi Rüştiyyeni bitirərək hərbi Şahənə Məktəbinə daxil olmuşdur. Buradan məzun olduqdan sonra 1903-cü ildə Baş qərargah yüzbaşısı rütbəsi ilə Manastırdakı 13-cü Səyyar Topçu Alayına təyin edilmiş, daha sonra Bolqar, Rum və Alban çətlərinə qarşı hərbi hərəkətlərdə böyük başarılar göstərdiyindən 4-cü və 3-cü məcidli, 4-cü Osmanlı nişanları və "Altın Ləyaqət" me-

aparılan müharibədə böyük başarılar əldə etmişdir. Sultan II Əbdülhəmidin devrilməsi ilə "hürriyyət qəhrəmanı" kimi ad qazanan, İtalyanlara Trablusqərbdə ağır zərbə endirən Ənvər Bəy "Trablus qəhrəmanı" olaraq da tanınmış və əvvəlki şöhrətinə yeni şanlar qatmış, adı bütün İslam dünyasında böyük bir qəhrəman kimi anılmağa başlanmışdı. Daha sonra II Balkan müharibəsi dövründə Ənvər Bəyin komandanlığı ilə süvari qüvvələri 22 iyul 1913-cü ildə dörd aya yaxın düşmən istilasını altında qalan Ədirnəni azad

dalı ilə təltif olunmuşdur. 13 sentyabr 1906-cı ildə minbaşı rütbəsi almış, həmin ayda da siyasi fəaliyyətə qoşularaq "Osmanlı hürriyyət Cəmiyyəti"yə 12-ci üzv kimi qəbul edilmişdir. Bu cəmiyyət mərkəzi Parisdə yerləşən "Osmanlı İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" ilə birləşdikdən sonra öz fəaliyyətini bu cəmiyyətdə davam etdirmiş, daha sonra bu cəmiyyətin aparıcı şəxslərindən biri olmuşdur.

1908-ci ildə sultan II Əbdülhəmid devrildikdən sonra "hürriyyət qəhrəmanı" adı alan, sonra bir müddət Berlin hərbi atəşində, daha sonra isə müxtəlif yerlərdə çalışan Ənvər bəy sonra İstanbulla qayıtmışdı. 1 dekabr 1911-ci ildə Eynülməsurda hərbi qərargahını quraraq İtalyanlara qarşı

etmiş və bununla da "Ədirnənin qurtarıcısı" adını qazanmışdı. Böyük Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlı məşhur "Ədirnənin fəthi" əsərini məhz Ənvər Paşaya həsr etmişdir. Ənvər Bəy o dövrdə Türkiyənin ən çox sevilən, sayılan şəxsiyyəti sifətilə bir nömrəli adamı olmuşdur. Ədirnənin - Osmanlı İmperatorluğunun bu ikinci mərkəzi şəhərinin geri qaytarılması I Balkan müharibəsindən məğlub və pərişan çıxan Türkiyənin yenidən canlanması və güclənməsini bütün dünya qarşısında isbat etmiş oldu. Ədirnə yenidən canlanan Türkiyənin simvolu, Ənvər Bəy də Türk millətinin çoxdan arzuladığı və gözlədiyi "Milli Qəhrəmanı", "Əzəmətli Boz Qurdu" idi.

"Hürriyyət", "Trablus" və nə-

nəzəri ilə baxmış, onunla mümkün olduğu qədər yaxın münasibətlər qurulmasına çalışmışdı" (MNO ser. III tom I, Moskva 1935, səh.85-89; Bax: Dr.Akdes Nimet Kurat, Türkiyə və Rusiya, Ankara 1990, səh.230). Fəqət bütün bunlara baxmayaraq I Dünya müharibəsi ərəfəsində Ənvər Paşanın Rusiyaya təklif etdiyi "Türk-Rus İttifaqı" adlı bəyanatı (9 bənddən ibarət bu geniş təfsilatlı "Bəyanat" haqqında bax: Kurat, göstərilən əsəri, səh. 230-235). Rusiyanın İstanbuldakı hərbi atəşesi general Leontev və heç də "Türk dostu" olmayan Türkiyədəki səfiri Giers tərəfindən təbii qəbul edilərsə də Rusiyanın İstanbulu və Boğazları ələ keçirmək istəyən o zamanlı "kor və kar" dövlət adamları

ki Türk ziyalı gənclərinin idealına çevrilmişdi ki, bunun da vuran əli Osmanlı Türk ordusu və onun Ali Baş Komandanının (Ölkənin Ali Baş Komandanı Sultan idi - A.M.) müavini, hərbi Nazir, "İttihad və Tərəqqi Cəmiyyəti" Mərkəzi Şurasının üzvü Ənvər Paşa idi.

Ənvər Paşanın 9 bəndlik "Türk-Rus İttifaqı" adlı bəyanatı çar hökuməti tərəfindən rədd edildiyinə baxmayaraq, o, "Bəyanat"da nəzərdə tutulan bəndləri həyata keçirməyə başladı. Ənvər Paşanın ilk planı Qafqazdakı türk-Müsəlman əhəlinin çar Rusiyası əsarətindən qurtulması idi. Bu işlə əlaqədar olaraq Ənvər Paşanın əmri ilə Osmanlı-Türk ordusundan III Ordu məhz bu və-

ninin bir qismini gerçəkləşdirmişdi.

Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsiylə Türkiyə müəyyən qədər çar Rusiyasından qurtuldu. Qafqaz cəbhəsində Türk ordusu yenidən canlandı və beləliklə də Ənvər Paşanın "Turançılıq" siyasətini yürütməsi üçün əlverişli şərait yaranmış oldu. "Brest-Litovsk Müqaviləsi" ilə Türkiyə Rusiya qarşısında müəyyən şərtlər qoymuşdu ki, bu şərtlərdən biri də Ənvər Paşa tərəfindən irəli sürülən Türkiyəyə bitişik Qafqaz ərazisində böyük bir "İslam Dövləti"nin qurulması və Rusiya imperiyasındakı bütün müsəlman Türklərin Osmanlı-Türk dövlətinin himayəsi altına keçməsi idi. Yeni yaranacaq bu "İslam

Ənvər Paşanın özü Müdafiə Naziri olmasına baxmayaraq bu qüvvələrə qarşı vuruşmaq üçün o, III Ordunun komandanlığını da öz üzərinə götürmüş, fəqət Sarıqamış savaşıda rus ordusuna məğlub olmuşdu. Sarıqamış məğlubiyyətinə baxmayaraq Ənvər Paşa ruhdan düşməmiş, öz əmisi Xəlil Paşanın əmrində olan 37 və 38-ci tümənləri jandarma qüvvələri ilə bərabər Güney Azərbaycana göndərmiş və Xəlil Paşa da Təbrizi tutaraq Həmədana qədər irəliləmiş, rusları saxışdırıb Güney Azərbaycan ərazilərindən çıxarmış və beləliklə də Ənvər Paşa "Türk ellərini fəth" etmə planının bir qismini gerçəkləşdirmişdi...

xüsusilə, xarici işlər naziri Sazanov tərəfindən rədd edilmiş və beləliklə də sonda ən ağır zərbə Türkiyə və Rusiyaya dəymiş, qazanansa Qərbi Avropa nəhəngləri olan İngiltərə, Fransa və qismən də İtaliya olmuşdur.

I Dünya müharibəsi başlayan zaman Ənvər Paşa Türk ordusunun və bütün Türk xalqının ən böyük vətənsəveri kimi tanınırdı. Onun vətənpərvərliyindən, əxlaqi təmizliyindən və xüsusilə cəsəri və qəhrəmanlığından heç kimin şübhəsi yox idi. Onun bir Türk milliyyətçisi, İslam dini təəssübkeşi və müasirliyi hamı tərəfindən qəbul və tədris edilirdi. Ənvər Paşanın şəxsinde bu üç cərəyan - Türkçülük, İslamçılıq və Müasirlik bir vəhdət təşkil edirdi. Onun özü üçün isə Türkçülük daha cazibədar idi. Bu ideologiya o dövr Türkiyə və çar Rusiyasında-

zifəni yerinə yetirməli idi. Bu III Türk Ordusu rusların I Qafqaz Ordusuna, 4 erməni və 2 gürcü kö-nüllülərindən ruslar tərəfindən təşkil edilmiş 6 minlik drujinalara qarşı vuruşmalı idi.

Ənvər Paşanın özü Müdafiə Naziri olmasına baxmayaraq bu qüvvələrə qarşı vuruşmaq üçün o, III Ordunun komandanlığını da öz üzərinə götürmüş, fəqət Sarıqamış savaşıda rus ordusuna məğlub olmuşdu. Sarıqamış məğlubiyyətinə baxmayaraq Ənvər Paşa ruhdan düşməmiş, öz əmisi Xəlil Paşanın əmrində olan 37 və 38-ci tümənləri jandarma qüvvələri ilə bərabər Güney Azərbaycana göndərmiş və Xəlil Paşa da Təbrizi tutaraq Həmədana qədər irəliləmiş, rusları saxışdırıb Güney Azərbaycan ərazilərindən çıxarmış və beləliklə də Ənvər Paşa "Türk ellərini fəth" etmə pla-

Dövləti" Rusiya ilə Türkiyə arasında bir tampon dövlət rolunu oynayacaqdı. Bu dövlətə Azərbaycan və Dağıstan da daxil olmasın nəzərdə tutulmuşdu. Bu tələblərə Rusiya və müttəfiqləri ilə yanaşı hətta Türkiyənin guya müttəfiqi olan Almaniyaya da öz mənfəətləri baxımından qarşı çıxmış, ona görə də təklif qəbul edilməmişdi. Bunun əvəzində bolşevik Rusiyası tarixində ilk dəfə olaraq Rusiya müsəlmanlarının haqlarını tanımağa və onların Türkiyəyə sərbəst gedishinə heç bir maneə törətməyəcəyinə söz vermişdi. Bu sülh müqaviləsi bir "Zəfər vəsiqəsi" sayılmış, Türkiyə çar Rusiyası tərəfindən işğal edilən şərq Anadolu, Qars, Ərdəhan və Batum sancaqlarını geri almağa müvəffəq olmuşdu.

(ardı gələn sayımızda)